

Васил Марков

ДРЕВНОТРАКИЙСКО
НАСЛЕДСТВО
ОТ БЪЛГАРСКАТА
НАРОДНА КУЛТУРА

*Структурни, семантични
и функционални аспекти*

СЪДЪРЖАНИЕ

Въведение.....	5
I. Празникът на възраждащата се природа.....	13
II. Празникът на възмъжалото слънце	45
III. Празникът на свещената змия.....	61
IV. Празникът „Св. Дух”	88
V. Безсмъртният герой	121
Заключение	157
Библиография.....	161
Съкращения	180

Рецензенти: Проф. д.и.н. Валентин Ангелов
Ст.н.с. д-р Алексей Гоцев

Коректор: Крум Михайлов

На корицата: Скалната яма – тракийски жертвеник по време на
празника „Св. Дух” – Ляски връх, Южен Пирин.

© Васил Марков Марков – автор, 2010
© Издателство “Фабер”, 2010

ISBN: 978-954-400-283-1

Въведение

Разработването на проблема за древнотракийското наследство в българската народна култура е особено актуално във връзка с изясняването на етногенетичните процеси, довели до формирането на българската народност и култура. По тази тема е натрупана вече солидна историография. Наблюдава се силно поляризиране на тезите на различните автори в годините, което в немалка степен се дължи на недостатъчната сигурност на използваните източници. На първо място в тази посока стои проблемът, че основният дял извори – етноложките, са записани в края на XIX и през XX век и съдържат множество по-късни наслоения от епохите на Средновековието и Възраждането. Наслоения, които не винаги успешно могат да бъдат отделени с нужната степен на сигурност. Към този немалък проблем се прибавя и въпросът с общия индоевропейски произход на основните съставки, от които е формирана българската народност. Това в генеалогичен план предполага общи, при това твърде старинни елементи в културата на траки, славяни и прабългари. Проблематиката се усложнява още повече от факта, че нашите земи определено са част от един високо развит в културно отношение регион на Източното средиземноморие през древността и Средновековието и търпят постоянни културни влияния от него, при това както в синхронен, така и в диахронен план. Влияния, които в една или друга степен и по различни пътища стават също част от културното наследство на българите.

Днес все повече става ясно, че тази сложна по характера си проблематика не може да бъде успешно изследвана единствено чрез сравнителния и сравнително-историческия метод. Необходим е комплексен подход към източниците, трупани в годините от различни класически науки като история, етнология, археология, езиковедство, езиковедство при включването успоредно на структурен, семантичен и функционален анализ. Един подход, който за щастие

все повече се практикува от редица наши изследователи и дава обнадеждаващи резултати – признак за напредък в тази трудна и пълна с „подводни камъни“ научна проблематика. Наблюдава се сближаване на научните изводи, резултат от анализа на писмените, археологическите и етноложките източници, което от своя страна създава основа за един по-глобален синтез. Класически примери в това отношение от нашата научна литература, посветена на древнотракийското наследство, са трудовете на Е. Теодоров, Ив. Венедиков, Ал. Фол, Ив. Маразов, Ив. Георгиева, Д. Попов, В. Фол, Д. Гергова и, разбира се, редица други автори. Успоредно с това комплексният подход в изследванията на наследството от тракийската древност беше пренесен и при теренните изследвания. Все повече експедициите придобиват интердисциплинарен характер, включвайки специалисти от различни научни области като история, етнология, тракология, археология, езиковедие, които взаимно се подпомагат и допълват при събирането и документирането на автентични извори. Тези комплексни научни резултати от терена на свой ред импулсират допълнително изследователите за използването на интердисциплинарния подход в студийните и монографични изследвания, свързани с наследството от тракийската древност.

Този текст няма претенцията за изчерпването на темата за древнотракийското наследство в българската народна култура в пълния и обем. Позовавайки се на постиженията в изследваната научна област, приемуществено са представени личните ми наблюдения върху този проблем. Те са изградени основно върху мои теренни проучвания от цялата българска етническа територия в рамките на националните комплексни научно-изследователски програми „Централен Балкан 1997–2000“, „Тракийски светилища от Западните Родопи, Пирин и Рила 2001–2010 г.“, както и цяла поредица мои индивидуални изследвания в Североизточна, Югоизточна и Свєрозападна България, в РМакедония, и в РГърция. Изследвания, основани върху една иновационна методика и концентрирани основно върху реликтите от тракийската духовност в български народни легенди, традиционни календарни празници и обреди, свързани със сакрализирани още в Древна Тракия природни феномени и местности.

Прилаганият при теренните проучвания интердисциплинарен подход към източниците още в началото започна да дава своите положителни резултати. Данните от топонимията бързо и ефикасно ни ориентираха към сакралните точки на картата от изследваната територия. Археологическите обхождания установиха, че те най-често са белязани в древността с тракийски светилища. В хода на проучванията все повече ставаше ясно, че част от изследваните топоними имат свое обяснение в местни легенди и предания, немалка част от които и в структурно отношение, и като семантична натовареност са сравними с древнотракийски или древноелински езически митове. Постепенно започнаха да се очертават цели комплекси от извори (езикови, фолклорни и археологически). Най-често те се състоят от топоним, легенда – следа от езическия мит и археологически паметник – материален артефакт от древни култово-обредни практики (Марков 2007: 265–270).

Нещо повече, в процеса на проучванията стана ясно, че при част от откритите и изследвани древнотракийски свети места са съхранени не само фолклоризирани артефакти от древни митове, но и архаични, езически като характер култово-обредни практики, вероятно наследство от древни магически ритуали (Марков, Гоцев, Янков 2003: 64–65). Всичко това ни предостави един богат източников материал за проучване на древнотракийското наследство от българската народна култура, който позволява да се свърже в голяма степен на сигурност като генеалогия с древнотракийската култура.

Изследванията на античното наследство в българската народна култура имат вече сравнително дълга история. Тук представям историографската проблематика резюмирано, с акцент върху проучваните от мен аспекти.

Първият голям автор, който засяга обемно и в дълбочина проблеми, имащи отношение към изследваната материя, е Михаил Арнаудов. В трудовете си той разработва въпросите, свързани с обичаите за вграждане на човек в монументален строеж, „Стопанова гозба“, „Жив огън“, „Кукери“, „Русалии“, „Нестинари“, надпяване на пръстени и др., откроявайки в тях античното, видно главно като древно гръко-римско наследство. Голям принос на този български учен е поставянето на проблематиката в широк

сравнителен и сравнително-исторически план (Арнаутов 1968; Арнаутов 1971; 1972).

Изключително важно място за разработването на темата, свързана с древнотракийското наследство в българския фолклор има Е. Теодоров. На него дължим изследването на тази проблематика в Кралимарковия епос, както и във фолклорните образи на св. Георги и алианския светец Демир баба от Лудогорието. Е. Теодоров е първият български автор, който изказа предположението, че вероятно Кралимарковите камъни са били в миналото обект на култ (Теодоров 1981: 19–51; Теодоров 1999).

Важно значение за засилване на интереса към античното наследство в българския – и като цяло в балканския фолклор – има студията на Т. Златковская, посветена на култа към змията-змей като древно божество, наследено от народната култура на балканските народи (Златковская 1974: 90–116).

Специално място в историята на проучванията, свързани с древнотракийското наследство в българската народна култура трябва да се отдели на Иван Венедиков и особено на неговата забележителна трилогия „Медното гумно на прабългарите“, „Златният стожер на прабългарите“ и „Раждането на боговете“. В тях големият български учен очерта магистралните проблеми, свързани с античното, и в частност с древнотракийското наследство в българската народна култура. Забележителни са изводите на Ив. Венедиков за хилядолетните контакти между митологиите и религиите на Балканите, Анатолия и Предна Азия в древността, както и следите от тях в българския фолклор (Венедиков 1987; Венедиков 1992; Венедков 1995).

Особено значим принос в изследването на древноното наследство в българската народна култура представляват проучванията на Ив. Георгиева, сред които централно място заема монографията ѝ „Българска народна митология“. С висока стойност са научните резултати на авторката, осветляващи мястото на античното наследство в образите и култовите практики, посветени на слънцето, змията, змея, самодивите и редица още митологични същества от българската народна вяра (Георгиева 1983; Георгиева 1993: с лит.).

Забележително място в историята на проучванията трябва да се отдели на монографичните и студийни изследвания на Вален-

тин Ангелов. На този български учен в най-голяма степен дължим прилагането на семантичния подход към българския изобразителен фолклор. Централно място в тези изследвания заема капиталният му труд „Българска църковна дърворезба. Семантичен анализ“, в който авторът подробно изследва и античните езически пластове в българското народно приложно изкуство, както и ролята на фолклора за пренасянето на древната езическа традиция във времето и пространството. По-късно В. Ангелов анализира тези проблеми и в устния фолклор (Ангелов 1986 с лит.; Ангелов 1992; Ангелов 1997; Ангелов 1999).

Особено важен принос в интересуващата ни проблематика имат изследванията на Иван Маразов. Българският учен работи главно в областта на тракийското изкуство и митология, анализирайки задълбочено културните контакти с древноиранската, скитската, елинската, анатолийската, предноазиатската и келтската култура. Семантичният подход към източниците му дава възможност да очертае и множество генеалогични връзки между древнотракийската и българската народна митология (Маразов 1992 с лит.; Маразов 1994; Маразов 1994а; Маразов 2000).

Без съмнение важно място за изясняването на древнотракийското наследство в българската култура имат многобройните монографични и студийни изследвания на големия учен-траколог Ал. Фол. Сред тях централно място заема „Тракийският орфизъм“ и особено трилогията му „Тракийският Дионис“. Предложените от него реконструкции на тракийската религия и митология предоставят една много добра възможност за сравнителен анализ. В изследванията си българският учен многократно обръща внимание и върху артефактите от тракийската религия в редица български традиционни обичайно-обрядни практики (Фол 1986; Фол 1991; Фол 1994; Фол 2002).

В тази област заслужават специално внимание и трудовете на Валерия Фол, посветени на мегалитната култура в Тракия. В тях авторката обръща внимание и върху редица фолклорни артефакти от тракийската религия, свързани с изследваните паметници (Фол 1993; Фол 2000). Забележителен пример за принос в областта на древнотракийското наследство в българската народна култура представляват монографиите ѝ „Кукерът без маска“ – в съавторство със

Ст. Райчевски и особено „Огън и музика”, в съавторство с Р. Нейкова (Райчевски, Фол 1993; Фол, Нейкова 2000).

Трябва да отбележа и няколко обобщаващи изследвания на Димитър Попов, посветени на древнотракийското наследство в българската народна култура (Попов 1981: 102–105; Попов 1997: 308–323; Попов 1999: 218–232). За предложените по-долу анализи особено място имат научните резултати на този български автор, свързани с тракийското наследство в редица хидроними и ороними от българските земи (Попов 1999: 221–222). Факт, който ме кара да предполагам и възможно наследяване – заедно с античните топоними – на артефакти от древните митове, свързани с местности. Неговите задълбочени анализи и реконструкции на мита за Залмоксис (Попов 1989; Попов 1995) направиха възможен сравнителния анализ с редица български народни легенди, свързани със св. Иван Рилски, със св. Георги, с Демир баба. Специално трябва да посоча и предложението от Д. Попов цялостен поглед и подробен историографски анализ на проблематиката свързана с древнотракийското наследство (Попов 1999: 218–232; 385–393).

Значително място за проучването на античното наследство в българската народна култура имат изследванията на М. Беновска за митологичния змей (Беновска 1992), на Р. Иванова, очертаващи връзките между епос, обред и мит – посветени на българския юнашки епос (Иванова 1992). Внимание трябва да се отдели и на студийната разработка на Й. Манкова, в което се анализира тракийското наследство в български народни легенди и обреди, свързани с водата (Манкова 1990: 118–158).

Симптоматична в интересуващата ни научна област е излязлата през 2006 г. под авторството на Е. Теодоров и Д. Гергова монография „Прабългарски и тракийски следи”. Това изследване е особено показателно за продължаващото и в наши дни сближаване на научните резултати от етнологичните и археологичните изследвания и увеличава възможностите за генеалогични анализи в интересуващата ни проблематика (Теодоров, Гергова 2006). Бих желал да обърна внимание на две неголеми като обем, но показателни като методика, научен подход и резултати изследвания на У. Дукова и Р. Гечева. Двете авторки със завиден успех сравняват митологични представи и

култови практики от езическата древност на Балканите и Анатолия с легенди и обреди от българската народна култура (Дукова 1992: 43–48; Гичева 1997: 59–67).

Списъкът на изследванията, посветени на древнотракийското наследство в българската народна култура може да бъде значително удължен. Тук бих желал да обърна внимание и на внушителната група от стари и съвременни неуморни събирачи на български народни легенди, обичаи, поверия, лечебни практики. Сред тях особено място имат публикуваните етнологични и фолклорни материали на братя Миладинови, братя Молерови, М. Цепенков, Ат. Илиев, А. Стоилов, Ст. Шишков, Д. Маринов, В. Дечов, В. Пасков, П. Делирадев, Ив. Кюлев (Миладинови 1861; Молерови 1954; Цепенков 1898: 117–118; Цепенков 1972; Илиев 1890: 179–205; Стоилов 1912: 352–355; Шишков 1965; Маринов 1994; Дечов 1903: 90; Пасков 1897: 185–188; Делирадев 1956; Кюлев 1977). От съвременните автори специално бих желал да отбележа имената на Ив. Фекелджиев, К. Динчев, Н. Колев (Фекелджиев 1979; Динчев 1993; Колев 2000), както и на Т. Вражиновски от Македония (Вражиновски 1998; Вражиновски 1998а). Към тях трябва да прибавим и цяла плеада от български краеведи, на чиито неуморен труд също дължим в немалка степен съхраняването на това безценно богатство.

Движен от желанието да поставя проблематиката върху относително широка сравнителна основа, в текста съм се позовавал на редица значими изследователи в областта на митологията и историята на религията като М. Nilsson, М. Thomson, М. Елиаде, Дж. Фрейзър, В. Проп, Е. Мелетински, Ж. Дюмезил, Ф. Кейпер, П. Гринцер, В. Иванов, В. Топоров, В. Ардзинба, Т. Гемкрелидзе, Т. Елизаренкова, А. Голан, W. Burkert, J. Fontenrose, H. Parke, H. Wormel (Nilsson 1928; Thomson 1949; Елиаде 1997; Фрейзър 1984; Мелетински 1995; Проп 1992; Дюмезил 1986; Кейпер 1986; Гринцер 1974; Иванов, Топоров 1974; Ардзинба 1982; Гемкрелидзе, Иванов 1984; Елизаренкова 1989; Елизаренкова 1995; Голан 1992; Burkert 1977; Fontenrose 1974; Parke, Wormel 1956). Трябва да посоча и трудовете на археолозите J. Mellaart, B. Rutkovski и E. Akurgal, които ми позволиха да коментирам изследваните древнотракийски сакрални паметници и наследените от тях култови практики от българските земи в един по-широк сравните-